

TAVTOLOGIYANI OLDINI OLISH VA NUTQNI BOYITISH USULLARI

Djurakulova Gulnoza Shavkatovna,

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

O'zbekiston Jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti dotsenti.

<https://orcid.org/0000-0002-3226-0523>

djurakulovagulnoza5@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilidagi nutq jarayonida uchraydigan tautologiya hodisasining lingvistik tabiati, uning yuzaga kelish sabablari hamda nutq madaniyatiga ta'siri ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tautologiya tilshunoslikda ortiqcha takror, mazmuniy ortiqchalik yoki semantik jihatdan bir-birini takrorlaydigan birliklarning qo'llanishi sifatida talqin etiladi. Maqolada tautologiyaning leksik, semantik va stilistik ko'rinishlari o'zbek tilidagi ilmiy, publitsistik va og'zaki nutq namunalari asosida yoritiladi. Shuningdek, tautologiyaning kommunikativ samaradorlikka salbiy ta'siri, nutqning aniqligi, ixchamligi va ifodaviyligiga putur yetkazishi masalalari tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: tautologiya, pleonazm, nutq madaniyati, stilistika, leksik takror, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье на научной основе анализируется лингвистическая природа феномена тавтологии в узбекском языке, причины его возникновения и влияние на речевую культуру. В лингвистике тавтология понимается как чрезмерное повторение, семантическая избыточность или использование семантически повторяющихся единиц. В статье освещаются лексические, семантические и стилистические проявления тавтологии на примерах из научной, журналистской и устной речи на узбекском языке. Также анализируется негативное влияние тавтологии на эффективность коммуникации, ухудшающее ясность, краткость и выразительность речи.

Ключевые слова: тавтология, плеоназм, речевая культура, стилстика, лексическое повторение, узбекский язык

Abstract. This article analyzes the linguistic nature of the phenomenon of tautology in the Uzbek language, the reasons for its occurrence, and its impact on speech culture on a scientific basis. In linguistics, tautology is interpreted as excessive repetition, semantic redundancy, or the use of semantically repeating units. The article highlights the lexical, semantic, and stylistic manifestations of tautology based on examples from scientific, journalistic, and oral speech samples in the Uzbek language. It also analyzes the negative impact of tautology on communicative effectiveness, impairing the clarity, conciseness, and expressiveness of speech.

Keywords: tautology, pleonasm, speech culture, stylistics, lexical repetition, Uzbek language.

Kirish. Til – inson tafakkurining asosiy ifoda vositasi bo'lib, uning samaradorligi nutqning aniqligi, ixchamligi va ta'sirchanligi bilan belgilanadi. Zamonaviy tilshunoslikda nutq madaniyati masalalari, xususan ortiqcha birliklardan qochish, mazmuniy aniqlikni ta'minlash dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan tautologiya hodisasi alohida ilmiy tahlilni talab etadi.

Tautologiya – bu nutqda bir ma'noni takroriy ifodalash orqali ortiqcha birliklarning yuzaga kelishidir. Bu hodisa ko'pincha nutqning ravonligi va aniqligini buzadi, kommunikativ samaradorlikni pasaytiradi. O'zbek tilida tautologiya masalasi ko'proq stilistika va nutq madaniyati doirasida o'rganilgan bo'lsa-da, uning lingvistik tabiati va amaliy bartaraf etish yo'llari kompleks tarzda yetarli darajada tadqiq etilmagan.

Metodologiya. Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy usullardan foydalanildi:

Tavsifiy (deskriptiv) usul — tavnologiya hodisasining nazariy talqinlarini o‘rganishda;

Tahlil va tasniflash usuli — tavnologiya turlarini ajratish va misollar asosida guruhlashda;

Qiyosiy tahlil — turli til birliklari va tarjima jarayonidagi xatolarni aniqlashda;

Matn tahlili (discourse analysis) — real nutq namunalarida tavnologiyaning qo‘llanishini o‘rganishda.

Tadqiqot materiali sifatida ilmiy, publitsistik va og‘zaki nutq namunalaridan foydalanildi.

Natijalar. Tilshunoslikda tavnologiya ko‘pincha ortiqcha takror sifatida talqin etiladi.

A. Hojiyev tavnologiyani “bir xil yoki o‘xshash ma‘nodagi birliklarning ortiqcha takrorlanishi” deb izohlaydi (Hojiyev, 2002). Shu bilan birga, ayrim olimlar tavnologiyani faqat salbiy hodisa sifatida emas, balki stilistik vosita sifatida ham ko‘radilar. Masalan, badiiy nutqda takror ta’sirchanlikni oshirishi mumkin. Ammo ilmiy va rasmiy nutqda bu holat kamchilik sifatida baholanadi.

Tavnologiyaning quyidagi turlari mavjud:

1. Leksik tavnologiya – bir xil so‘z yoki o‘zakning takrorlanishi: “Oldindan avval aytib o‘tgan edik” (oldin + avval).

2. Semantik tavnologiya – ma‘nodosh birliklarning birgalikda qo‘llanishi: “Mutlaqo to‘liq tugallangan”.

3. Sintaktik tavnologiya – bir xil strukturaviy modelning ortiqcha takrori: “U kelib, u gapirib, u tushuntirib berdi”.

Muhokama. Tadqiqot natijalari tavnologiyani bartaraf etish uchun bir qator nazariy va amaliy yondashuvlar zarurligini ko‘rsatdi.

Avvalo, tavnologiyaning asosiy sabablaridan biri — so‘z boyligining yetarli darajada rivojlanmaganligidir. Nutq egasi muqobil sinonimlarni bilmagani yoki ularni faol qo‘llay olmagan uchun bir xil ma‘noni ifodalovchi birliklarni takror ishlatadi. Bu hol ayniqsa, til o‘rganish jarayonida yoki nutq madaniyati yetarli shakllanmagan shaxslarda ko‘proq uchraydi.

Ikkinchi muhim sabab — tafakkur va nutq o‘rtasidagi nomutanosiblikdir. Inson fikrni aniq va tizimli shakllantira olmaganida, uni ifodalash jarayonida ortiqcha takrorlarga yo‘l qo‘yadi. Ya’ni fikr noaniqligi nutqda ortiqcha so‘zlar, ayniqsa, bir ma‘noni takrorlovchi birliklar orqali “to‘ldiriladi”.

Shuningdek, tavnologiya ba‘zan nutqni ta’kidlash yoki kuchaytirish maqsadida ham yuzaga keladi. Bunda muallif bir fikrni urg‘ulash uchun o‘xshash yoki aynan bir xil ma‘nodagi so‘zlarni qasddan takrorlaydi. Ammo bu usul me‘yoridan ortib ketrsa, nutqning badiiyligi emas, balki ortiqchaligi yuzaga chiqadi.

Yana bir sabab — tarjima jarayonidagi xatolardir. Bir tildan ikkinchi tilga bevosita, so‘zma-so‘z tarjima qilish natijasida asl matndagi ma‘no takrorlari yangi matnda ham

saqlanib qoladi yoki sun'iy ravishda yuzaga keladi. Bu, ayniqsa, rus yoki ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjimalarda tez-tez kuzatiladi.

Bundan tashqari, rasmiy-idoraviy uslubdagi qoliplashgan ifodalar ham tavnologiyaga sabab bo'ladi. Masalan, "oldindan rejalashtirmoq", "yakuniy natija", "asosiy mohiyat" kabi birikmalarda ma'no takrorlanadi, chunki ularning tarkibiy qismlari bir-birini mazmunan takrorlaydi. Demak, quyidagicha tasniflash mumkin:

Nutq kompetensiyasining yetishmasligi;

Tafakkur va til o'rtasidagi nomutanosiblik;

Tarjima ta'siri – boshqa tillardan bevosita tarjima qilish natijasida ortiqchalik yuzaga keladi;

rasmiy-idoraviy uslubdagi qoliplashgan ifodalar.

E. Begmatov ta'kidlaydi: "Nutqning go'zalligi uning ixchamligida namoyon bo'ladi" (Begmatov, 2008).

Tavnologiyani bartaraf etish til madaniyati va nutq samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biridir. Bu jarayon, avvalo, muayyan nazariy asoslariga tayangan holda amalga oshiriladi. Shulardan biri — nutq iqtisodi prinsipi bo'lib, u kam so'z orqali keng va aniq ma'no ifodalashni talab qiladi. Mazkur prinsipga ko'ra, nutqda ortiqcha takrorlar, mazmunan bir xil birliklarning ketma-ket qo'llanishi fikrning lo'ndaligiga putur yetkazadi. Shuning uchun nutq egasi imkon qadar qisqa, lekin mazmunan boy ifoda shakllarini tanlashi lozim.

Tavnologiyani bartaraf etishda yana bir muhim nazariy asos — ma'nodoshlikdir. Tilning sinonimik boyligi nutqni rang-barang, ifodali va ta'sirchan qilishga xizmat qiladi. Bir xil ma'noni takrorlash o'rniga ma'nodosh so'zlardan foydalanish nutqni nafaqat estetik jihatdan boyitadi, balki uning mantiqiy izchilligini ham ta'minlaydi. Shu bois nutq jarayonida sinonimlardan o'rinli foydalanish muhim hisoblanadi.

Shuningdek, stilistik moslik ham tavnologiyani bartaraf etishda muhim o'rin tutadi. Har bir nutq turi — ilmiy, publitsistik, badiiy yoki og'zaki nutq — o'ziga xos til vositalarini talab qiladi. Mazkur moslikni hisobga olmaslik ortiqcha takrorlar yoki noo'rin ifodalarni yuzaga keltirishi mumkin. Shuning uchun nutq egasi vaziyat, auditoriya va uslubni inobatga olgan holda til birliklarini tanlashi zarur.

Amaliy jihatdan esa tavnologiyani bartaraf etish bir qator usullar orqali amalga oshiriladi. Eng avvalo, matnni tahrirlash muhim bosqich bo'lib, unda ortiqcha va takroriy birliklar aniqlanib, qisqartiriladi. Bundan tashqari, ortiqcha so'zlarni olib tashlash orqali matn ixchamlashtiriladi. Sinonimlardan foydalanish esa takrorlarni kamaytirish bilan birga nutqni boyitadi. Nihoyat, nutqni reja asosida tuzish fikrlarning tartibli va izchil ifodalanishini ta'minlab, takrorlarning oldini oladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tavnologiya o'zbek nutqida keng tarqalgan hodisalardan biri bo'lib, u nutqning aniqligi, ixchamligi va ta'sirchanligiga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday takroriyliklar fikrning ortiqcha cho'zilishiga,

tinglovchi yoki o'quvchining e'tiborini susayishiga hamda asosiy g'oyaning ravshan yetib bormasligiga olib keladi. Ayniqsa, ilmiy va publitsistik nutqda tautologiya matnning mantiqiy tuzilishini buzib, uning akademik qiymatini pasaytirishi mumkin.

Mazkur muammoni bartaraf etishda bir qator nazariy va amaliy prinsiplarga tayanish zarur. Eng avvalo, nutq iqtisodi prinsipi muhim ahamiyat kasb etadi. Unga ko'ra, fikrni imkon qadar kam so'z bilan, lekin to'liq va aniq ifodalash maqsad qilinadi. Bu prinsip nutqni ixcham, lo'nda va samarali qilishga xizmat qiladi. Ikkinchi muhim omil — sinonimiya bo'lib, u takroriy birliklar o'rniga ma'nodosh so'zlardan foydalanish imkonini beradi. Bu esa nutqni nafaqat rang-barang, balki stilistik jihatdan boy va ta'sirchan qiladi. Shuningdek, stilistik moslik prinsipi ham alohida ahamiyatga ega. Har bir nutq turi o'ziga xos til vositalarini talab qilganligi sababli, ularni to'g'ri tanlash tautologiyaning oldini olishga yordam beradi. Masalan, ilmiy nutqda aniqlik va lo'ndalik ustuvor bo'lsa, badiiy nutqda ifodaviylik muhimroq sanaladi. Shu bois nutq egasi vaziyatga mos uslubni tanlashi zarur. Tautologiyani bartaraf etish faqatgina til masalasi emas, balki tafakkur madaniyati bilan ham uzviy bog'liq jarayondir. Nutq ustida muntazam ishlash, matnni tahrirlash ko'nikmalarini rivojlantirish va til boyligidan samarali foydalanish orqali bu hodisani sezilarli darajada kamaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2002.
2. Qo'ng'urov R. O'zbek tilining stilistikasi. – Toshkent: Fan, 1998.
3. Yo'ldoshev B. Badiiy nutq stilistikasi. – Toshkent: Fan, 2007.
4. Mo'minov S. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005.